

Monitoring przedsiębiorstw społecznych w Małopolsce – konceptualizacja

Maciej Frączek, Seweryn Krupnik, Katarzyna Osiborska, Agnieszka Pacut, Anna Szczucka

Streszczenie: W tekście opisano koncepcję monitorowania przedsiębiorstw społecznych w wymiarze regionalnym. Koncepcja składa się z odpowiedzi na pięć pytań: Kogo? Po co? Dla kogo? Co? Jak? Ze względu na brak konsensusu na temat definicji przedsiębiorstw społecznych w polskiej literaturze, katalog podmiotów objętych monitoringiem był wypadkową analizy organizacji zaliczanych do sektora gospodarki społecznej w Polsce pod kątem spełniania przez nie kryteriów EMES oraz oczekiwań zlecniodawcy badania (tj. Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Krakowie – ROPS). Zdefiniowano cztery podstawowe cele monitoringu: diagnostyczny, poznawczy, popularyzatorski oraz metodologiczny. Grupa odbiorców monitoringu podzielona została na trzy podstawowe kategorie: odbiorców kluczowych (ROPS, Małopolski Pakt na Rzecz Ekonomii Społecznej), podstawowych oraz uzupełniających. Monitoringiem objęto trzy fundamentalne kwestie: zasoby będące w dyspozycji przedsiębiorstw społecznych (PS), procesy mające miejsce wewnątrz PS oraz te wynikające z kontaktów z otoczeniem, a także efekty działalności PS. W ramach monitoringu zaplanowano mieszany tryb zbierania danych (*Mixed-mode research*), obejmujących zarówno ankietę wypełnianą online, kontakt telefoniczny, jak i osobisty. Opisane elementy stanowią kompleksową propozycję dla instytucji zainteresowanych wiedzą na temat przedsiębiorstw społecznych w ich regionie. Jej aplikacja na przykładzie Małopolski zostanie opisana w odrębnym artykule.

Słowa kluczowe: przedsiębiorstwa społeczne, monitoring, metodologia, badania.

Wprowadzenie

W artykule zaprezentowano stworzoną przez autorów – w ramach projektu ARES – koncepcję monitorowania przedsiębiorstw społecznych (PS) w Małopolsce¹. Sektor przedsiębiorczości społecznej jest obszarem poddawanym licznym badaniom, których podstawową wadą jest niesystematyczność, ale często także brak kontynuacji, co jest zwykle uwarunkowane brakiem środków finansowych na prowadzenie kolejnych edycji badań. Opracowana i opisywana koncepcja monitoringu w swoim zamierzeniu oparta jest na kluczowym założeniu powtarzalności badań, dzięki czemu będzie mogła być wykorzystana do prowadzenia lepszej, skuteczniejszej i bazującej na rzetelnych danych polityki publicznej na poziomie regionalnym.

W pierwszej części artykułu opisano najważniejsze kryteria, które stanowiły dla autorów podstawę do zdefiniowania grupy badawczej – przedsiębiorstw społecznych. Następnie zaprezentowano

cele planowanego monitoringu, wyróżniając te o charakterze szczegółowym, ogólnym oraz strategicznym. W kolejnej części artykułu pokazano grupę możliwych odbiorców monitoringu PS, dzieląc ich na odbiorców kluczowych, podstawowych oraz uzupełniających. Zakres przedmiotowy planowanego monitoringu obejmuje zestaw obszarów, podobszarów oraz szczegółowych zagadnień, które według autorów są kluczowe dla zrozumienia i analizowania sytuacji przedsiębiorstw społecznych. Podsumowanie rozważań stanowi krótki opis zaproponowanej metodologii badań².

² Z racji ograniczeń związanych z objętością niniejszego tekstu nie było możliwe zaprezentowanie pełnej koncepcji monitoringu małopolskich PS. Cały jej opis można znaleźć w opracowaniu: [Frączek i inni, 2010].

NOTA O AUTORACH

dr Maciej Frączek – adiunkt w Katedrze Gospodarki i Administracji Publicznej, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie.

Seweryn Krupnik – Kierownik i ekspert w Centrum Ewaluacji i Analiz Polityk Publicznych, Uniwersytet Jagielloński.

Katarzyna Osiborska – współpracuje z Centrum Ewaluacji i Analiz Polityk Publicznych, Uniwersytet Jagielloński.

Agnieszka Pacut – asystentka w Katedrze Gospodarki i Administracji Publicznej, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie.

Anna Szczucka – doktorantka w Zakładzie Socjologii Gospodarki, Edukacji i Metod Badań Społecznych Instytutu Socjologii, Uniwersytet Jagielloński.

¹ Projekt „Akademia Rozwoju Ekonomii Społecznej” (ARES) był realizowany przez zespół składający się z przedstawicieli Centrum Ewaluacji i Analiz Polityk Publicznych UJ oraz Fundacji Gospodarki i Administracji Publicznej w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki, na zlecenie Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Krakowie (ROPS). Podstawowym celem projektu było opracowanie koncepcji monitorowania przedsiębiorstw społecznych funkcjonujących w Małopolsce. Ponadto, na podstawie stworzonej koncepcji, opracowano narzędzie do pozyskiwania wiedzy o PS, przeprowadzono badania na próbie 109 podmiotów oraz sporządzono raport zawierający wyniki badań oraz wnioski i rekomendacje służące wsparciu rozwoju sektora ekonomii społecznej w Małopolsce.

1. Kryteria definicyjne populacji badania

Punktem wyjścia do analizy przedsiębiorstw społecznych w Małopolsce było zdefiniowanie populacji badania. W Polsce brak jest uznanej i powszechnie akceptowanej definicji przedsiębiorstwa społecznego i przedsiębiorczości społecznej oraz ustawowego uregulowania tej kwestii. Mimo iż koncepcja przedsiębiorczości społecznej (ang. *social entrepreneurship*) jest znana w literaturze i dyskursie publicznym od lat 90. XX w. termin ten dopiero upowszechnia się w Polsce³.

W literaturze przedmiotu spotyka się europejskie i amerykańskie ujęcie idei przedsiębiorstwa społecznego i przedsiębiorczości społecznej. Mimo iż cele ogólne w obu koncepcjach pozostają podobne, to jednak różnią się one między sobą zasadniczo⁴. Autorzy monitoringu wykorzystali definicje i ujęcie tematu wypracowane na gruncie europejskim.

W ujęciu europejskim przedsiębiorstwa społeczne są postrzegane jako podgrupa (trzon) gospodarki społecznej (ekonomii społecznej) zorientowana na rynek (*market oriented social economy*). W Europie koncepcje przedsiębiorczości społecznej oraz przedsiębiorstwa społecznego zyskały na znaczeniu w związku z nowymi kierunkami rozwoju w ramach gospodarki społecznej (trzeciego sektora), takimi jak rozwój przedsiębiorstw społecznych integrujących z rynkiem pracy (m.in. spółdzielczość socjalna) i dynamizacja funkcji produkcyjnej stowarzyszeń (produkcja dóbr i usług społecznych) [Leś, 2008, s. 40-41].

Według OECD [1998, s. 13] rozwój przedsiębiorczości społecznej jest wynikiem przemian roli państwa opiekuńczego oraz braku zaspokojenia pewnych potrzeb przez rynek, jak również rozwoju nowych programów aktywizacji zawodowej bezrobotnych i współpracy między podmiotami społecznymi i gospodarczymi, a także produktem rosnącego popytu na usługi społeczne i usługi w miejscu zamieszkania.

Definicje przedsiębiorstwa społecznego

W literaturze przedmiotu można wyróżnić trzy główne typy definicji wyjaśniających przedsiębiorczość społeczną. Pierwsze kładą nacisk na ważną rolę

przedsiębiorstw społecznych w pobudzaniu aktywności społeczności lokalnych – maksymalizacja wartości płynącej ze społecznego kapitału tkwiącego w społeczności lokalnej (*community*). Drugie zakładają, że przedsiębiorstwa społeczne są komercyjnymi przedsiębiorstwami mającymi społeczny cel i misję. Trzeci typ definicji odnosi do organizacji *not-for-profit*, które poszły w kierunku przedsiębiorczości i finansowej niezależności, zamiast polegać na dotacjach, grantach i wolontariacie [Bohdziewicz-Lulewicz, 2006]. Przedstawione poniżej wybrane definicje przedsiębiorstwa społecznego, wypracowane na gruncie europejskim oraz krajowym, wpisują się we wskazaną typologię.

Według OECD [1998, s. 10] przedsiębiorstwo społeczne to „jakakolwiek działalność prywatna prowadzona dla dobra publicznego, realizowana według strategii rynkowych, ale której głównym celem nie jest maksymalizacja zysku, a osiągnięcie określonych celów ekonomicznych i społecznych oraz która proponuje innowacyjne rozwiązania problemów wykluczenia społecznego oraz bezrobocia”.

Z kolei interdyscyplinarny zespół badaczy realizujących projekt *The Emergence of Social Enterprises in Europe* przeprowadził wstępną selekcję i kategoryzację przedsiębiorstw społecznych. Przedsiębiorstwo społeczne zostało zdefiniowane za pomocą dziewięciu wskaźników (tzw. kryteriów EMES). Wskaźniki te posłużyły do stworzenia modelu idealnego przedsiębiorstwa społecznego. Definicja idealnego przedsiębiorstwa społecznego zawiera trzy cechy: wielość celów, wielość udziałów, różnorodność źródeł finansowania [Borzaga, Defourny, 2001, s. 16-18]. Kryteria wyodrębniania przedsiębiorstw społecznych przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Kryteria wyodrębniania przedsiębiorstw społecznych

Kryteria ekonomiczne
1. Czy organizacja oferuje płatną pracę?
2. Czy organizacja podejmuje znaczące ryzyko ekonomiczne?
3. Czy organizacja ma charakter autonomiczny?
4. Czy organizacja prowadzi działalność komercyjną?
Kryteria społeczne
1. Czy organizacja została założona przez obywateli?
2. Czy proces decyzyjny jest niezależny od interesów zewnętrznych?
3. Czy organizacja ma partycypacyjny styl zarządzania w miejscu pracy?
4. Czy zysk nie jest dystrybuowany poza organizację?
5. Czy organizacja przynosi wyraźne korzyści społeczne?

Źródło: [Aiken, 2005, s. 67] na podstawie: [Borzaga, Defourny, 2001].

³ Terminy, takie jak „przedsiębiorczość społeczna”, „gospodarka społeczna”, „ekonomia społeczna” weszły w naszym kraju do debaty publicznej, oficjalnych dokumentów, a także języka potocznego wraz z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej. Z tej perspektywy warto podkreślić wagę Programu Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL 2004-2006, gdzie jeden z priorytetów (tematów) był wprost dedykowany wzmocnieniu krajowej gospodarki społecznej.

⁴ Szerszej na ten temat na przykład: [Kerlin, 2008].

Definicji przedsiębiorstwa społecznego zaproponowanej w ramach projektu EMES nie należy traktować jako normatywnego punktu odniesienia, umożliwiającego odróżnienie „prawdziwych” przedsiębiorstw społecznych od innych inicjatyw. Definicja ma raczej charakter weberowskiego „typu idealnego”, tj. konceptualizacji pozwalającej na ulokowanie złożonych sytuacji społecznych w koncepcyjnych ramach [Davister, Defourny, Gegoire, 2008, s. 266-267].

Z kolei zdaniem J. Hausnera i N. Laurisza [2008, s. 9] przedsiębiorstwo społeczne jest „kluczowym ogniwem ekonomii społecznej, ponieważ jego funkcją nie jest tylko wytwarzanie określonych dóbr i usług, ale też mobilizacja kapitału społecznego, generowanie innowacyjności oraz poszerzanie rynku przez włączanie do uczestnictwa w nim osób dotychczas wykluczonych”. Z kolei, jak zauważa E. Leś [2005, s. 36-37]: „przedsiębiorstwa społeczne postrzegane są często jako podgrupa ekonomii społecznej zorientowana na rynek oraz odpowiedź instytucjonalna organizacji trzeciego sektora na ich problemy z finansowaniem swojej działalności. Celem przedsiębiorstw społecznych jest osiągnięcie równowagi ekonomicznej dzięki udanemu połączeniu rynkowych i nierynkowych źródeł finansowania oraz zasobów niepieniężnych i dochodów z ofiarności prywatnej”.

Polski projekt ustawy o przedsiębiorstwach społecznych z dnia 30 września 2009 r. bazował na instytucjonalnym ujęciu przedsiębiorstwa społecznego. W art. 2 ust. 2 zaproponowano następującą definicję: „Przedsiębiorstwem społecznym jest utworzona na podstawie odpowiednich dla niej przepisów prawa, osoba prawna będąca zrzeszeniem osób fizycznych, jeżeli spełnia ona warunki określone w ustawie i uzyskała, na swój wniosek, status przedsiębiorstwa społecznego, w szczególności spółdzielnia socjalna i spółka z ograniczoną odpowiedzialnością”⁵. W toku prac nad projektem ustawy definicja przedsiębiorstwa społecznego uległa zasadniczym zmianom⁶. Projekt ustawy z dnia

22 czerwca 2010 r. odnosi się do funkcjonalnej definicji przedsiębiorstwa społecznego. W art. 1 zawarto informację, że: „Ustawa reguluje między innymi: status prawny przedsiębiorstwa społecznego jako jednej z form przedsiębiorczości społecznej oraz zasady i tryb tworzenia przedsiębiorstwa społecznego”. Przedsiębiorstwo społeczne może być utworzone wyłącznie w celu (art. 13) prowadzenia działalności gospodarczej mającej na celu zawodową reintegrację⁷.

Uzasadnienie dla populacji badania

Przedsiębiorstwa społeczne stanowią „rdzeń” ekonomii społecznej – są uznawane za przedsięwzięcia o ściśle gospodarczym charakterze [Herbst, 2008, s. 8]. Definiując populację badania odwołano się do sektora ekonomii społecznej (gospodarki społecznej). Wyłonienie grupy (subsektora) przedsiębiorstw społecznych spośród ogółu podmiotów gospodarki społecznej w Polsce jest trudnym zadaniem. Po pierwsze, sektor ekonomii społecznej, czyli baza dla rozwoju przedsiębiorstw społecznych, jest w naszym kraju wewnętrznie zróżnicowany. Po drugie, tematyka ekonomii społecznej i przedsiębiorczości społecznej dopiero rozwijają się w Polsce. Dotychczas nie wypracowano powszechnie akceptowanej definicji, a kwestia uregulowań prawnych znajduje się na etapie tworzenia zapisów i konsultowania projektu ustawy. Poza tym, ujęcie instytucjonalne przedsiębiorstw społecznych w dalszym ciągu budzi wiele kontrowersji, choć dla celów gromadzenia danych statystycznych status prawny (forma prawna) podmiotu jest podstawowym sposobem jego identyfikacji.

Ze względu na powyższe katalog podmiotów objętych monitoringiem był wypadkową analizy organizacji zaliczanych do sektora gospodarki społecznej w Polsce pod kątem spełniania przez nie kryteriów EMES oraz oczekiwań zlecającego badania (tj. Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Krakowie).

Dokonując selekcji podmiotów zespół autorów odwołał się do innych krajowych badań i analiz przedsiębiorstw społecznych⁸, w tym zwłaszcza posłużył się analizą, którą przeprowadzono w ramach

⁵ Projekt ustawy jest przedmiotem prac międzyresortowego Zespołu ds. Rozwiązań Systemowych w Zakresie Ekonomii Społecznej.

⁶ Dyskusje dotyczące zdefiniowania na gruncie prawa polskiego przedsiębiorstw społecznych koncentrują się na poziomie Zespołu ds. Rozwiązań Systemowych w Zakresie Ekonomii Społecznej, powołanego mocą Zarządzenia Prezesa Rady Ministrów nr 141 z dnia 15 grudnia 2008 r. Więcej informacji na temat zespołu oraz projektu ustawy o przedsiębiorczości społecznej znajduje się na stronie internetowej: www.es.pozytetek.gov.pl

⁷ Projekt ustawy o przedsiębiorczości społecznej, stan na 22.06.2010 r. (maszynopis).

⁸ Ważnym punktem odniesienia dla zespołu badawczego były następujące opracowania: [Dąbrowska, 2008; Nałęcz, 2008; Worek i inni, 2008].

Programu Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL w projekcie „W poszukiwaniu polskiego modelu ekonomii społecznej w Polsce”⁹. Analiza dotyczyła stopnia, w jakim poszczególne typy podmiotów spełniają kryteria EMES, a jej przedmiotem były podmioty zaliczane do sektora zarówno *starej*, jak i *nowej gospodarki społecznej*¹⁰ w Polsce. Autorzy badania mieli świadomość ograniczonej użyteczności kryteriów EMES w polskich warunkach. Po pierwsze, kryteria te zostały sformułowane w sposób ogólny, co uniemożliwiło ich proste wykorzystanie i jednoznaczne „przełożenie” na język wskaźników. Po drugie, sektor ekonomii społecznej w Polsce jest bardzo niejednorodny. Charakteryzowanie i wartościowanie podmiotów zaliczanych do starej ekonomii społecznej o rodowodzie spółdzielczym wymaga odmiennej perspektywy niż ocena organizacji nowej ekonomii społecznej o korzeniach pozarządowych.

Dodatkowe kryterium, które pośrednio determinowało wybór przedsiębiorstw społecznych do monitoringu, miało charakter formalny i wynikało z oczekiwań zleceniodawcy. Według założeń monitoring powinien mieć charakter użytkowy i być wykorzystany na etapie programowania rozwoju regionalnego głównie w obszarze polityki społecznej i rynku pracy. Ze względu na powyższe sektor organizacji pozarządowych w Polsce zawężono tylko do fundacji i stowarzyszeń (tym samym z przedmiotu badania świadomie wyłączono pewne grupy podmiotów, np. organizacje samorządu gospodarczego i zawodowego). Należy także podkreślić, że celem monitoringu przedsiębiorstw społecznych w Małopolsce jest pogłębienie wiedzy na temat tej grupy podmiotów w ujęciu regionalnym, a zatem wymaga to uwzględnienia jego

specyfiki. W związku z tym z grona analizowanych podmiotów wyłączono m.in. towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych, które nie funkcjonują na terenie Małopolski.

Podsumowując, kryterium wyboru przedsiębiorstw społecznych do monitoringu miało dualny charakter: merytoryczny oraz formalny (dostosowany do specyfiki Małopolski oraz potrzeb zleceniodawcy). Uwzględniając te dwa elementy zaproponowano objęcie monitoringiem przedsiębiorstw społecznych w Małopolsce następujących grup podmiotów:

- centrów integracji społecznej,
- zakładów aktywności zawodowej,
- spółdzielni socjalnych,
- spółdzielni inwalidów i niewidomych,
- organizacji pozarządowych¹¹ prowadzących statutową działalność odpłatną w sferze pożytku publicznego w sposób ciągły lub/i sezonowy,
- organizacji pozarządowych¹² prowadzących działalność gospodarczą (wyodrębnioną w ramach organizacji lub w formie spółki kapitałowej).

Podmioty kwalifikujące się do badania – oprócz wskazanej powyżej formy prawnej – powinny spełniać trzy dodatkowe kryteria, tj.:

1. Zatrudniać co najmniej jednego pracownika (na podstawie umowy o pracę lub umowy cywilnoprawnej).
2. Osiągać jakiegokolwiek przychody z tytułu działalności gospodarczej lub odpłatnej nie dla zysku.
3. Prowadzić działalność ekonomiczną o charakterze ciągłym lub cyklicznym.

2. Cele monitoringu przedsiębiorstw społecznych w Małopolsce

Niezbędnym warunkiem sukcesu każdego działania badawczego jest precyzyjne określenie jego celów. W konceptualizacji badania monitorującego przedsiębiorstwa społeczne wyszczególniono cztery cele ogólne: diagnostyczny, poznawczy, popularyzatorski oraz metodologiczny.

Pierwszym celem monitoringu, czyli systematycznego zbierania danych ilościowych i jakościowych w zakresie określonym w dalszej części tego opracowania, jest zapewnienie empirycznych danych do dokonywania wielowymiarowej diagnozy sektora przedsiębiorstw społecznych, szczególnie

⁹ Wyniki badań zostały przedstawione w: [Dąbrowska, 2008, s. 125-141]. Celem badania było zbadanie potencjału instytucjonalnego trzeciego sektora w Polsce dla rozwoju przedsiębiorstw społecznych oraz wyodrębnienie organizacji, które już teraz można traktować jako zaczątek przedsiębiorstw społecznych w Polsce.

¹⁰ Inicjatywy nowej gospodarki społecznej cechuje: odchodzenie od przedsięwzięć ukierunkowanych wyłącznie na swoich członków (co ma miejsce w przypadku tradycyjnych instytucji gospodarki społecznej) i skierowanie aktywności w kierunku beneficjentów, odbiorców zewnętrznych. Inicjatywy i przedsiębiorstwa nowej gospodarki społecznej to te, które rozwijają działalność w zakresie reintegracji społeczno-zawodowej dla osób długotrwale bezczynnych zawodowo, świadczą usługi dla jednostek i społeczności lokalnych, a ich głównymi celami są: produkcja korzyści społecznych oraz przestrzeganie elementarnych zasad – pierwszeństwa pracy przed kapitałem, przestrzegania demokratycznego podejmowania decyzji [Leś, 2008, s. 39]. Do nowej gospodarki społecznej zalicza się w Polsce takie podmioty, jak: zakłady aktywności zawodowej, centra integracji społecznej, kluby integracji społecznej.

¹¹ Organizacje pozarządowe zawężono w niniejszym badaniu do fundacji i stowarzyszeń.

¹² Uwaga jak wyżej.

pod kątem identyfikacji w jego obrębie barier i deficytów wymagających wsparcia publicznego. Pozwoli to właściwie zaprojektować odpowiednim instytucjom – odpowiedzialnym za regionalną politykę społeczną – wsparcie tych podmiotów oraz jego bieżącą modyfikację w zależności od potrzeb. Trafne wsparcie to pomoc adekwatna i przystająca do realnych, bieżących potrzeb przedsiębiorstw społecznych. Istotą jest tutaj zapewnienie aktualności tych danych, w oparciu o które definiowane są działania wspierające PS w regionie. Oznacza to także, że strategie działań rozpisane w perspektywie kilkuletniej powinny być poddawane corocznie przeglądowi pod kątem wyników badań i diagnozy sektora.

Cele poznawczy i popularyzatorski zostały sformułowane odpowiednio jako: pełniejsza wiedza o sektorze wśród wszystkich grup interesariuszy oraz upowszechniona wiedza na temat specyfiki i efektów działalności PS. W realizacji obydwu tych celów rolą monitoringu (czyli celem szczegółowym tego działania) powinno być zapewnienie dostępu do kompleksowych i stale aktualizowanych danych z obszaru przedsiębiorczości społecznej.

Takie sformułowanie celów wynika bezpośrednio z danych empirycznych, które wskazują na kluczowe kwestie wymagające uwagi, czyli poziom wiedzy o PS oraz poziom akceptacji społecznej [Bohdziewicz-Lulewicz i inni, 2008].

Ostatni z przedstawianych celów – metodologiczny – jest związany z brakiem badań, które w sposób cykliczny, systematyczny diagnozowałyby sytuację przedsiębiorstw społecznych (różnych ich kategorii), a w konsekwencji nie ma standardów i dobrych praktyk w zakresie prowadzenia takiego badania [Osiborska i inni, 2009].

Celem jest więc zbudowanie instrumentarium do badania przedsiębiorstw społecznych w formie wypracowanych standardów monitorowania PS, dobrych praktyk w zakresie metodologii badania i narzędzi monitorujących pracę PS, które można byłoby zastosować w odniesieniu do różnych regionów – umożliwiając przeprowadzanie badań przestrzennie porównawczych, ale także umożliwiając porównywanie danych zebranych w różnych punktach czasowych (np. w kolejnych latach). Realizacji tego celu służy m.in. identyfikacja słabych i mocnych stron narzędzia oraz koncepcji badania opisywanej w niniejszym tekście, a także wypracowanie

rekomendacji odnośnie kształtu, zakresu i metodologii badania w kolejnych latach¹³.

Równie ważne jest zarysowanie szerszej perspektywy dla działań podejmowanych w ramach realizacji opisanych powyżej celów, tzn. wykorzystania monitoringu, co wykracza poza bezpośrednie rezultaty prowadzenia tego typu przedsięwzięć badawczych. Tak rozumiane cele, możliwe do zrealizowania w dłuższej perspektywie czasowej, zostały określone jako cele strategiczne lub horyzontalne.

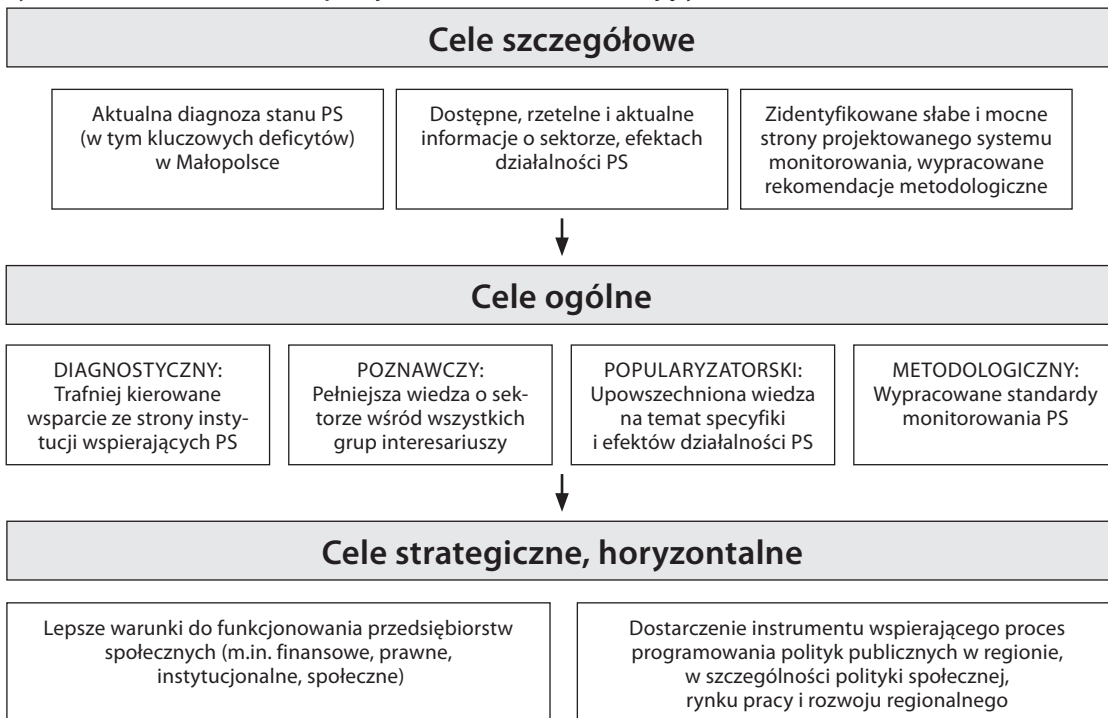
Celem horyzontalnym dla podejmowanych działań jest wpisanie na stałe monitoringu w system regionalnego programowania polityk publicznych (zwłaszcza polityki społecznej oraz polityki rynku pracy). Warto podkreślić, że rola monitoringu w procesie programowania polityk publicznych ma dualny charakter, posiada bowiem potencjał zarówno diagnostyczny, jak i ewaluacyjny. Z jednej strony, monitoring może i powinien być narzędziem wspierającym planowanie działań/projektów/programów, czyli definiowanie celów w określonym zakresie. Z drugiej strony, odpowiednio zaprojektowany system gromadzenia danych może być narzędziem wykorzystanym w ocenie zgodności efektów, które wystąpiły w wyniku podjętych działań, z założonymi celami. Należy jednak zaakcentować, że monitoring nie jest badaniem, które dostarczy wszystkich wymaganych z punktu widzenia kreowania polityki regionalnej informacji z tego obszaru. Ponadto, taki pomiar wiąże się z określonymi ograniczeniami, warto m.in. pamiętać o różnicy między monitoringiem a ewaluacją. O ile bowiem, jak powyżej wskazano, monitoring może dostarczać danych służących realizacji badań oceniających interwencje publiczne, o tyle nie może i nie powinien ich zastępować¹⁴.

Drugi z celów horyzontalnych jest szczególnie interesującą perspektywą zwłaszcza dla podmiotów koncentrujących się na wspieraniu podmiotów ekonomii społecznej. Zapewniając PS wsparcie skierowane

¹³ Efekty tych prac – wykonanych po pierwszej edycji badania monitorującego przeprowadzonego w Małopolsce – będą przedmiotem rozważań w kolejnym artykule.

¹⁴ Wydaje się, że ogniwem pośredniczącym między samym procesem zbierania danych a ich wykorzystaniem w planowaniu strategicznych działań, w odwołaniu do wyników badania, powinna być jednostka odpowiedzialna mocno zakorzeniona w regionalnych strukturach władzy (np. w Małopolsce funkcję taką mogłoby pełnić Małopolskie Obserwatorium Polityki Społecznej). Jednostka taka, oprócz zapewnienia cykliczności realizowanych badań, powinna: a) gromadzić i pogłębiać wyniki badań dotyczących przedsiębiorstw społecznych, b) promować i upowszechniać wyniki badań oraz c) opracowywać wnioski z badań dla decydentów pod kątem procesu wyznaczania celów polityk publicznych.

Rysunek 1. Hierarchia celów dla podejmowania działań monitorujących PS

Źródło: [Frączek i inni, 2010, s.16].

na przewyższanie barier czy zaspokajanie trafnie zdiagnozowanych, aktualnych potrzeb, promując wśród potencjalnych partnerów PS wiedzę na temat specyfiki i roli, jaką odgrywają one na gruncie lokalnej społeczności, udostępniając i upowszechniając aktualne i wielowymiarowe informacje o PS różnym interesariuszom, w tym m.in. podmiotom wspierającym PS usługowo, finansowo, a także decydentom na gruncie regionalnym i krajowym, kreuje się klimat sprzyjający rozwojowi tego typu inicjatyw. Tym samym stwarza się PS lepsze warunki do prowadzenia działalności zarówno gospodarczej, jak i społecznej.

Rysunek 1 przedstawia strukturę zaproponowanych celów monitoringu.

3. Odbiorcy monitoringu

W zaproponowanej autorskiej koncepcji monitoringu małopolskich PS – oprócz opisanych w poprzedniej części tekstu celów monitoringu – kluczowe znaczenie ma określenie odbiorców monitoringu. Wynika to z kilku istotnych przesłanek:

- działania finansowane ze środków publicznych powinny być precyzyjnie ukierunkowane nie tylko przedmiotowo (co w przypadku monitoringu małopolskich PS oznacza m.in. trafne określenie i rzetelne dobranie do badań wyspecyfikowanej

grupy PS, określenie najważniejszych pól badawczych oraz stworzenie logicznej i klarownej siatki celów monitoringu), ale także podmiotowo – aby informacje, wiedza, doświadczenia wypracowane w trakcie realizacji tego projektu nie stanowiły wartości autonomicznej, lecz trafiały bezpośrednio do tych instytucji, podmiotów i osób, które są zainteresowane ich wykorzystaniem (w tym przypadku są to jednostki związane z systemem wsparcia ekonomii społecznej w Małopolsce),

- każdy poprawnie zaprojektowany i wdrożony proces monitoringu powinien jednoznacznie wskazywać na podmioty realizujące działania monitorujące, a równocześnie określać grupę odbiorców, którzy mogą wykorzystywać wiedzę zgromadzoną w tym procesie. Co ważne, zakres i charakter informacji pochodzących z monitoringu powinien być dostosowany do odmiennych potrzeb różnorodnych kategorii interesariuszy (odbiorców),
- wypracowana koncepcja monitoringu ma wzmocnić tworzyć element budowania szerokiego systemu wsparcia ekonomii społecznej w Małopolsce. Prawidłowe określenie odbiorców monitoringu PS pozwoli równocześnie na wykorzystanie tego kręgu podmiotów i instytucji do tworzenia platformy współpracy nad wspomnianym systemem.

Generalnie, odbiorcy monitoringu zostali pogrupowani według kryteriów funkcjonalnych. Zdecydowano się jednak także na wyróżnienie dwóch kluczowych odbiorców monitoringu – Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Krakowie oraz Małopolskiego Paktu na Rzecz Ekonomii Społecznej. Wynika to z fundamentalnej roli, jaką te podmioty odgrywają w województwie małopolskim wspierając inicjatywy z szeroko rozumianej sfery ekonomii społecznej.

W prezentowanej koncepcji zaproponowano, aby odbiorcami monitoringu małopolskich PS były następujące podmioty/grupy podmiotów:

1. *Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Krakowie.*
2. *Małopolski Pakt na Rzecz Ekonomii Społecznej.*
3. *Institucje wspierające finansowo PS* (instytucje finansowe, poręczeniowe, kredytowe świadczące usługi na rzecz PS, np. Małopolski Fundusz Ekonomii Społecznej).
4. *Institucje wspierające usługowo PS* (świadczące na ich rzecz usługi doradcze, szkoleniowe, w tym: realizujące projekty wspierające przedsiębiorstwa społeczne w ramach 7.2.1 i 7.2.2 PO KL, a także projekty systemowe – ROPS w Krakowie i WUP w Krakowie).
5. *Przedsiębiorstwa społeczne* działające na terenie Małopolski (PS poddane monitoringowi, pozostałe PS, inne podmioty należące do sektora gospodarki społecznej – nie będące PS).
6. *Media* (media lokalne, regionalne i krajowe, w tym: prasa, radio, telewizja, internet).
7. *Decydenci* (władze samorządowe szczebla regionalnego, powiatowego i gminnego).
8. *Otoczenie instytucjonalne PS* (jednostki organizacyjne pomocy społecznej – ośrodki pomocy społecznej, powiatowe centra pomocy rodzinie; publiczne służby zatrudnienia – Wojewódzki Urząd Pracy w Krakowie, powiatowe urzędy pracy w Małopolsce; Małopolskie Obserwatoria Rozwoju Regionalnego – w szczególności Małopolskie Obserwatorium Polityki Społecznej oraz Małopolskie Obserwatorium Rynku Pracy i Edukacji).
9. *Grantodawcy* (podmioty krajowe i międzynarodowe organizujące konkursy grantowe dla przedsiębiorstw społecznych – m.in. FIO).
10. *Sponsorzy* (podmioty sektora prywatnego zainteresowane wspieraniem PS oraz realizowanych przez nie działań statutowych, prywatni darczyńcy).
11. *Jednostki badawcze i naukowe* (ośrodki naukowo-badawcze zlokalizowane na terenie Małopolski zainteresowane problematyką ekonomii społecznej – przede wszystkim szkoły wyższe o profilu ekonomicznym oraz koncentrujące się w swojej działalności wokół nauk społecznych; inne krajowe ośrodki naukowo-badawcze o podobnym profilu).
12. *Inne podmioty* (związki pracodawców, agencje rozwoju – Małopolska Agencja Rozwoju Regionalnego).

Uwzględniając miejsce i rolę wymienionych powyżej podmiotów we wspieraniu przedsiębiorczości społecznej w Małopolsce grupa odbiorców monitoringu została podzielona na trzy podstawowe kategorie: odbiorców kluczowych, podstawowych oraz uzupełniających. Rysunek 2 prezentuje zaproponowaną typologię odbiorców monitoringu PS.

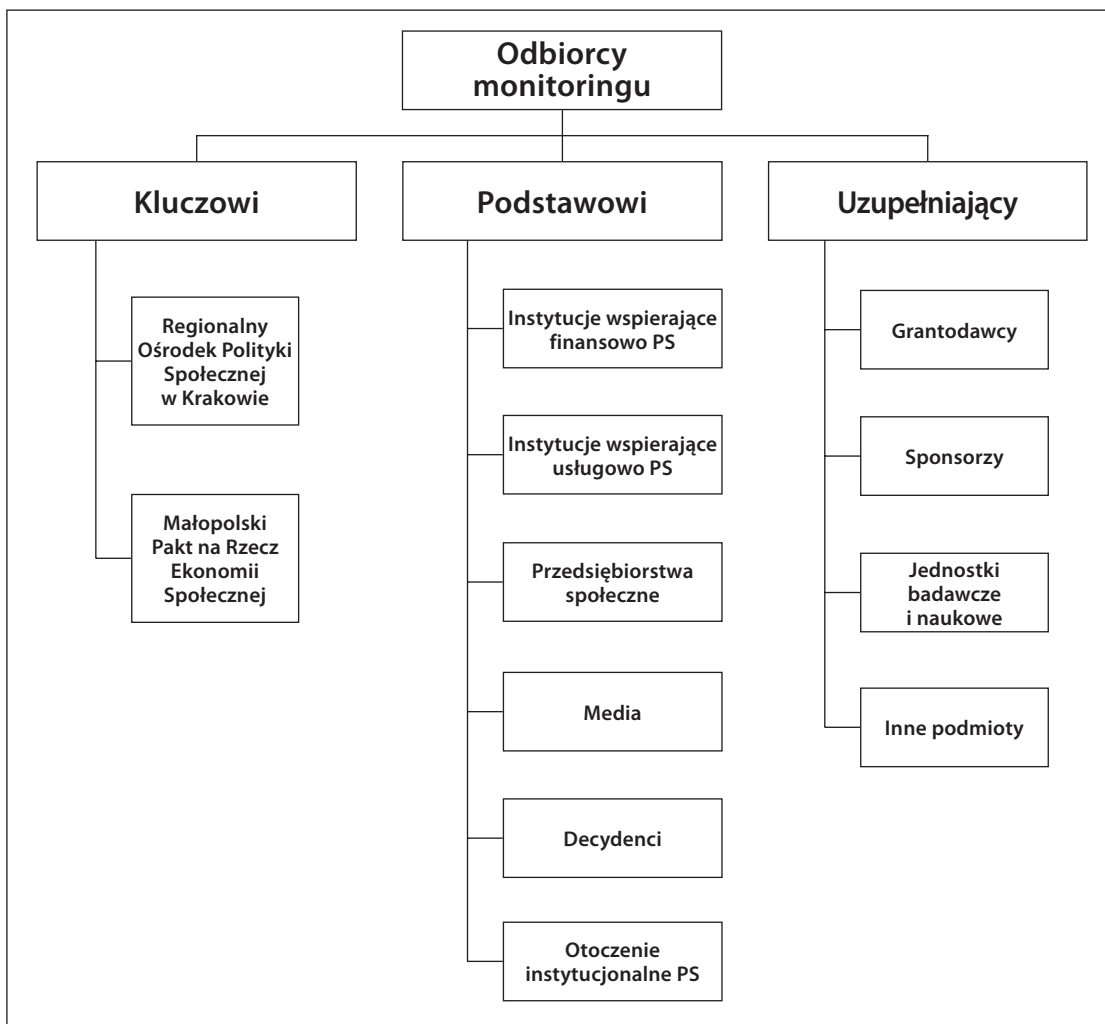
Za wyróżnieniem kluczowych odbiorców monitoringu małopolskich przedsiębiorstw społecznych przemawiały następujące względy:

1. *Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Krakowie* – w obecnym układzie instytucjonalnym na poziomie regionalnym jest to podmiot, który powinien stać się liderem działań systemowych związanych z ekonomią społeczną. Z tego względu ROPS inicjując proces monitorowania małopolskich PS staje się w naturalny sposób dysponentem informacji uzyskanych dzięki niemu, a tym samym ma możliwość nadzorowania i korygowania mechanizmów oraz działań wspierających PS.
2. *Małopolski Pakt na Rzecz Ekonomii Społecznej* – jako platforma współpracy przedstawicieli samorządu terytorialnego (zarówno na poziomie lokalnym jak i regionalnym), sektora pozarządowego, spółdzielczego, środowiska akademickiego, sektora prywatnej przedsiębiorczości i mediów umożliwia wykorzystywanie efektów monitoringu PS do prowadzonych przez te podmioty działań, a równocześnie dzięki swojej konstrukcji daje szansę na zwiększenie grona odbiorców tych informacji.

Z kolei podstawowi odbiorcy monitoringu zostali wyodrębnieni z następujących powodów:

1. *Institucje wspierające finansowo PS* – są one bardzo istotne dla utrzymania obecnych na rynku PS oraz dla powstawania nowych podmiotów o takim profilu. Planowany monitoring mógłby

Rysunek 2. Typologia odbiorców monitoringu

Źródło: opracowanie własne.

- umożliwić tym instytucjom rzetelną analizę środowiska swoich klientów. Przede wszystkim zaś informacje uzyskane dzięki monitoringowi pozwolą im lepiej dopasować ofertę do rzeczywistych potrzeb formułowanych przez PS oraz stworzyć zestaw nowych produktów, które dotychczas nie były identyfikowane jako przydatne dla PS.
2. Instytucje wspierające usługowo PS – pomoc udzielana przez te podmioty na rzecz przedsiębiorstw społecznych ma równie duże znaczenie co wsparcie finansowe. PS działające w Małopolsce zazwyczaj nie mają dużego doświadczenia rynkowego, ich potencjał ludzki nie pozwala na realizację pewnych zadań z powodu braku wiedzy, *know-how* itd. Z tego powodu instytucje wspierające usługowo PS powinny być podsta-

wowym adresatem planowanego monitoringu – dzięki przekazywanym im informacjom zwiększą się szanse na lepsze dostosowanie i wyprofilowanie oferty pod kątem potrzeb ich klientów i partnerów.

3. Przedsiębiorstwa społeczne działające na terenie Małopolski – jako podmioty poddawane monitoringowi powinny mieć zagwarantowany dostęp do zbiorczej informacji zwrotnej na temat całej grupy badanych PS. Pozwoli im to na lepsze wyprofilowanie swojej oferty – umożliwi wyeliminowanie dublowania się pomysłów i działań, które są już w Małopolsce realizowane czy też zwiększy świadomość istnienia pewnych nisz, które nie są jeszcze zagospodarowane. Informacje zwrotne z monitoringu pozwolą także na określanie generalnych trendów i oczekiwań dotyczących

całej badanej grupy PS, jak i występujących w poszczególnych formach prawno-organizacyjnych. Uczynienie z PS jednego z podstawowych odbiorców monitoringu pozwoli wzmocnić współpracę międzyinstytucjonalną, zaś wymiana wspólnych doświadczeń powinna skutkować mocniejszą integracją całego środowiska ekonomii społecznej w Małopolsce.

4. Media – idea przedsiębiorczości społecznej w naszym kraju nie tylko nie jest wystarczająco mocno rozpowszechniona, ale przede wszystkim słaba jest identyfikacja tego pojęcia i zjawiska zarówno na poziomie jednostkowym, jak i w toczonej debacie publicznej. Media odgrywają we współczesnych społeczeństwach kluczową rolę w przekazywaniu treści i informacji, ale są także miejscem i narzędziem kreowania oraz wspierania pewnych idei, postaw i zjawisk. Z tych właśnie względów należy zadbać o to, aby media wszelkiego typu były jednym z podstawowych adresatów informacji pochodzących z monitoringu PS.
5. Decydenci – kreowanie i implementowanie racjonalnych oraz skutecznych interwencji/działań publicznych na każdym poziomie funkcjonowania samorządu terytorialnego wymaga rzetelnej i precyzyjnej diagnozy stanu w danym obszarze. Dzięki przeprowadzonemu monitoringowi małopolskich PS główni aktorzy instytucjonalni w regionie otrzymają dostęp do narzędzia identyfikującego problemy środowiska przedsiębiorców społecznych, wskazującego na istotne bariery jego rozwoju oraz umożliwiającego rozpoznanie i właściwie zinterpretowanie nowych trendów i zjawisk występujących w obszarze działania PS¹⁵. To wszystko powinno wspierać kreowanie skutecznej polityki rozwoju regionu, polegającej w tym wypadku na zidentyfikowaniu i wykorzystaniu skutecznych narzędzi przeciwdziałających problemom społecznym. Dobrze przeprowadzony monitoring PS oraz oparte na jego wynikach rekomendacje mogą i powinny stać się równocześnie ważnym punktem odniesienia dla podejmowania strategicznych decyzji dotyczących preferowanych kierunków działań realizowanych w Małopolsce w obszarze ekonomii społecznej przez różne szczeble administracji publicznej (i ich jednostki organizacyjne).

6. Otoczenie instytucjonalne PS – instytucje funkcjonujące w obszarze pomocy społecznej i rynku pracy są naturalnym odbiorcą informacji zgromadzonych podczas monitoringu małopolskich PS. Profil ich funkcjonowania wymaga dostarczania aktualnej i szczegółowej wiedzy diagnostycznej, dzięki której będą mogły odpowiednio szybko i elastycznie reagować na pojawiające się zagrożenia oraz wspomagać PS w tych działaniach, które leżą w ich zakresie kompetencyjnym. Dla Małopolskich Obserwatoriów Rozwoju Regionalnego monitoring PS dostarczy cennej wiedzy analitycznej, umożliwiającej tworzenie kompleksowego zasobu informacji kluczowych z punktu widzenia potrzeb rozwojowych województwa małopolskiego.

Tak szeroko określona grupa odbiorców monitoringu spowodowała, że lista zagadnień będących przedmiotem badań (zaprezentowana w kolejnej części artykułu) jest bardzo obszerna. Warto jednak dodać, że nie musi to implikować konstruowania bardzo rozbudowanego narzędzia badawczego oraz generowania wielu różnorodnych raportów – w zależności od bieżących potrzeb informacyjnych podmiotu zlecającego monitoring pewne kwestie mogą być eksplorowane dogłębnie, a inne mogą być całkowicie pomijane.

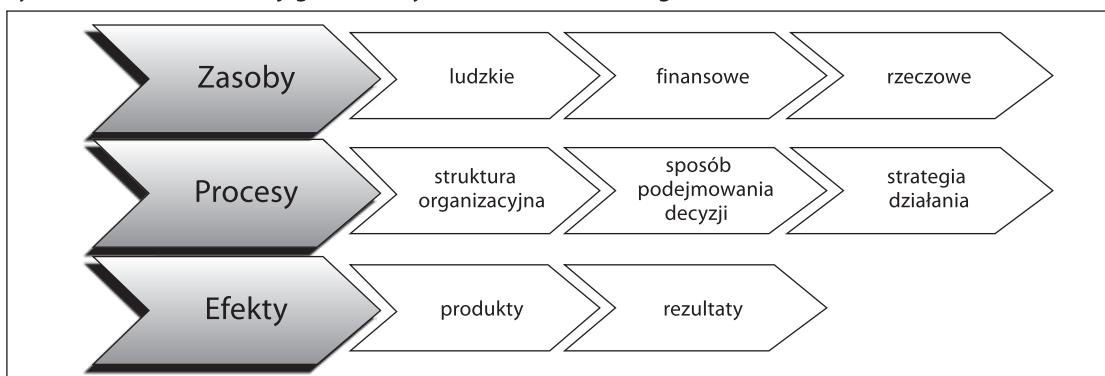
4. Obszary monitoringu

Najważniejszym kryterium, które należy brać pod uwagę planując zakres przedmiotowy monitoringu przedsiębiorstw społecznych jest fakt, iż podmioty te prowadzą działalność dwójakiego rodzaju: gospodarczą oraz społeczną. Dlatego wszelkie badania powinny uwzględniać ów dualny charakter, a zakres badanych obszarów powinien być jasno i szczegółowo rozplanowany.

W małopolskim monitoringowi przedsiębiorstw społecznych badaniem objęto trzy kwestie: zasoby będące w dyspozycji PS, procesy mające miejsce wewnątrz PS oraz te wynikające z kontaktów z otoczeniem, a także efekty działalności PS. Zakres gromadzonych informacji został określony w oparciu o analizę literatury przedmiotu dotyczącej m.in. krajowych i zagranicznych badań empirycznych, własnej wiedzy i doświadczeń Zespołu badawczego, a także dorobku wypracowanego przez Zlecniodawcę – Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Krakowie.

¹⁵ W tym miejscu należy wnieść zastrzeżenie, że będzie to możliwe, gdy oprócz monitoringu PS zostałyby wdrożone na poziomie regionu działania o charakterze ewaluacyjnym.

Rysunek 3. Zakres informacji gromadzonych w ramach monitoringu

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Obszary, podobszary i zagadnienia podlegające planowanemu monitoringowi

ZASOBY LUDZKIE PS	
Aktualny potencjał ludzki PS	<ul style="list-style-type: none"> • poziom zatrudnienia • struktura zatrudnienia • specyfika PS jako pracodawcy
Rozwój zasobów ludzkich PS	<ul style="list-style-type: none"> • planowane zmiany w poziomie zatrudnienia • bariery zwiększania poziomu zatrudnienia • formy rozwijania kapitału ludzkiego oraz ich ocena • główne potrzeby edukacyjne PS
SPOSÓB ZARZĄDZANIA PS	
Struktura organizacyjna PS	<ul style="list-style-type: none"> • sposób podejmowania decyzji w PS • sposób dystrybucji zysków w PS
Partycypacyjny charakter podejmowania decyzji w PS	<ul style="list-style-type: none"> • rodzaje decyzji podlegające konsultacjom z interesariuszami • intensywność i sposób wywierania wpływu przez interesariuszy na funkcjonowanie PS • bariery stosowania partycypacyjnego sposobu podejmowania decyzji
DZIAŁALNOŚĆ PS	
Zakres działalności gospodarczej PS	<ul style="list-style-type: none"> • sposób prowadzenia działalności gospodarczej w PS • obszary działalności gospodarczej PS • charakter prowadzonej działalności gospodarczej • plany dotyczące rozwoju/zmniejszania zakresu działalności gospodarczej i ich przyczyny • struktura/profil odbiorców dóbr i usług wytwarzanych przez PS
Zakres działalności społecznej PS	<ul style="list-style-type: none"> • lokalne bądź ponadlokalne ukierunkowanie działalności PS • rodzaj prowadzonej działalności społecznej • grupy zagrożone wykluczeniem społecznym • relacja między celem społecznym a celem gospodarczym PS
OTOCZENIE PS	
Otoczenie ekonomiczne/rynkowe	<ul style="list-style-type: none"> • rodzaj klientów/odbiorców usług PS • kluczowi klienci PS • poziom kooperacji z przedsiębiorstwami „rynkowymi” • konkurencja z innymi przedsiębiorstwami • świadomość celów organizacji wśród klientów
Otoczenie instytucjonalne	<ul style="list-style-type: none"> • partnerzy instytucjonalni PS • otoczenie prawne
Otoczenie społeczne	<ul style="list-style-type: none"> • partnerzy społeczni PS • charakter współpracy ze społecznością lokalną • świadomość wpływu PS na społeczność lokalną
Relacje PS z podmiotami w jego otoczeniu	<ul style="list-style-type: none"> • charakter relacji PS z otoczeniem • rodzaj wsparcia otrzymywanego przez PS od partnerów • ocena współpracy z administracją samorządową • ocena współpracy z podmiotami komercyjnymi • ocena współpracy z innymi przedsiębiorstwami społecznymi • waga współpracy z poszczególnymi partnerami • zadowolenie ze współpracy z poszczególnymi partnerami

Tabela 2. Obszary, podobszary i zagadnienia podlegające planowanemu monitoringowi	
KONDYCJA EKONOMICZNA I RYZYKO EKONOMICZNE PS	
Kondycja ekonomiczna	<ul style="list-style-type: none"> • skala i struktura kosztów i przychodów ogółem • poziom i struktura przychodów i kosztów z prowadzonej działalności gospodarczej • czynniki decydujące o stabilności/braku stabilności przychodów PS • zasoby rzeczowe przedsiębiorstwa oraz wartości niematerialne i prawne • inwestycje podjęte lub planowane przez PS • identyfikacja barier utrudniających działalność ekonomiczną PS
Ryzyko ekonomiczne	<ul style="list-style-type: none"> • poziom ryzyka ekonomicznego • wpływ profilu społecznego przedsiębiorstwa na ryzyko ekonomiczne
STRATEGIA I POTENCJAŁ ROZWOJU PS	
Strategia funkcjonowania PS	<ul style="list-style-type: none"> • identyfikacja strategii rozwoju organizacji
Ocena potencjału rozwojowego	<ul style="list-style-type: none"> • określenie perspektyw rozwoju PS w zakresie zatrudnienia • określenie perspektyw rozwoju PS w zakresie sytuacji finansowej (ocena szans na wzrost niezależności finansowej) • określenie perspektyw rozwoju PS w zakresie działalności społecznej • określenie perspektyw rozwoju PS w zakresie działalności gospodarczej • określenie perspektyw rozwoju PS w zakresie współpracy z podmiotami w jego otoczeniu
Warunki sprawnego funkcjonowania PS	<ul style="list-style-type: none"> • identyfikacja czynników krytycznych warunkujących rozwój PS • identyfikacja najważniejszych barier zwiększania poziomu zatrudnienia • identyfikacja najważniejszych barier uniemożliwiających lub utrudniających stosowanie partycypacyjnego sposobu podejmowania decyzji w PS • identyfikacja barier utrudniających działalność ekonomiczną PS • identyfikacja sposobów na pokonanie barier
Proces powstania PS	<ul style="list-style-type: none"> • modele powstania organizacji • główny powód podjęcia inicjatywy założenia PS • założyciel PS • wzory, z których czerpano przy tworzeniu PS • wsparcie innych podmiotów w procesie założycielskim PS
EFEKTY DZIAŁALNOŚCI PS	
Produkty działalności gospodarczej PS	<ul style="list-style-type: none"> • oferowane na rynku produkty i usługi • przychody ze źródeł rynkowych • zakres odbiorców działalności handlowej/wytwórczej/usługowej
Produkty działalności społecznej PS	<ul style="list-style-type: none"> • potencjał szkoleniowy/integracyjny PS • potencjał zatrudnieniowy PS • działania prowadzone przez PS na rzecz społeczności lokalnej

Źródło: opracowanie własne.

Wymienione powyżej kwestie rozpisane zostały w toku konceptualizacji na szereg szczegółowych problemów, które wchodzą w ich zakres. W tabeli 2 przedstawiono w hierarchicznym układzie (obszary, podobszary oraz zagadnienia) te z nich, które zostały uznane za kluczowe dla monitorowania przedsiębiorstw społecznych. Należy zaznaczyć, że obszary nie mają charakteru rozłącznego, co oznacza, iż te same zagadnienia szczegółowe mogą znaleźć się w kilku obszarach. Kursywą zaznaczono te zagadnienia, które znalazły swoje bezpośrednie odzwierciedlenie w skonstruowanym narzędziu badawczym.

Co istotne, o ile monitoring przedsiębiorstw społecznych powinien, z założenia, obejmować wszystkie wyżej wymienione obszary, o tyle docelowy wybór wchodzących w ich zakres podobszarów oraz szczegółowych zagadnień jest kwestią wymagającą dodatkowych ustaleń. W monitoringu przedsiębiorstw społecznych w Małopolsce

wyбір i liczba zagadnień, a co za tym idzie kształt wykorzystanego narzędzia badawczego, były efektem konsultacji z kluczowymi odbiorcami badania (Regionalnym Ośrodkiem Polityki Społecznej oraz z sygnatariuszami Małopolskiego Paktu na Rzecz Ekonomii Społecznej), a także pretestów narzędzia. Ze względu na to, że małopolski monitoring został zaplanowany jako przedsięwzięcie cykliczne, priorytetem stało się zbudowanie narzędzia zbierającego najważniejsze dane, nie będącego jednocześnie zbyt uciążliwym dla badanych. W praktyce oznaczało to konieczność dokładnego przestudiowania proponowanych zagadnień i dokonania selekcji podstawowych wskaźników. Jednocześnie przyjęto założenie, że rekomendacje sformułowane na podstawie pierwszego pilotażowego badania w Małopolsce będą mogły posłużyć doprecyzowaniu i ewentualnemu poszerzeniu obszarów monitoringu.

Osobnego komentarza wymaga wyodrębniony w tabeli obszar „Efekty działalności PS”. Jak wspomniano powyżej, strategicznym celem monitoringu jest wpisanie go w system programowania polityki publicznych na poziomie regionalnym (jako instrumentu wspierającego). Zdefiniowany w ten sposób cel jest zgodny z postulatami stosowania ewaluacji, czyli analizy i oceny podejmowanych działań, która powinna towarzyszyć wdrażaniu polityk publicznych na poziomie regionalnym i lokalnym. Ewaluacja powinna zmierzać do określenia, w jakim stopniu interwencja publiczna (bądź polityka, program lub projekt) spełnia pewne kryteria, w jakim zakresie zostały osiągnięte jej cele oraz jaka jest relacja nakładów i działań do wyników interwencji. Tak rozumiana ewaluacja powinna stanowić element ciągu działań w ramach kreowania polityk (czy też programów, projektów) – dopełniając go poprzez dostarczenie wiedzy na temat działań zrealizowanych oraz wniosków dla przedsięwzięć kolejnych [Górnjak 2007, s. 11]. Aby dobrze zrozumieć relację nakładów, produktów, rezultatów i wpływu danej interwencji należy dokonać pomiaru każdego z tych elementów, w oparciu o odpowiednie wskaźniki [Ibidem, s. 17]. **Produkty** należy rozumieć jako konkretne przedsięwzięcia zrealizowane w ramach danego programu lub projektu. Kategoria ta obejmuje zasoby materialne oraz usługi, które beneficjenci otrzymują w trakcie realizacji programu (w tym wypadku w ramach działalności przedsiębiorstwa społecznego), a mierzona jest w jednostkach fizycznych (np. liczba zorganizowanych szkoleń). **Rezultat** oznacza bezpośrednie efekty programu lub projektu – dostarcza informacji o zmianach, jakie nastąpiły wśród odbiorców działań w wyniku ich wdrożenia. Kategoria **oddziaływania** (wpływu) opisuje natomiast konsekwencje programu lub projektu wykraczające poza natychmiastowe efekty dla bezpośrednich beneficjentów – odnosi się szerzej do osób i organizacji pozostających poza bezpośrednim oddziaływaniem interwencji oraz do szerszego horyzontu czasowego [Kierzkowski, 2002].

Jako podstawowy problem proponowany do objęcia badaniem w opisywanym obszarze, w tabeli 2 wyodrębniono jedynie „Produkty działalności PS”. Zgodnie z założeniami metodologicznymi przyjęto bowiem, że monitoring będzie prowadzony na poziomie najbardziej ogólnym, czyli na poziomie przedsiębiorstw. Bezpośrednie zba-

danie rezultatów zgodnie z wcześniejszą definicją, nie jest więc możliwe w tego rodzaju badaniu, zaś badanie wpływu pozostaje domeną nie badań monitoringowych, lecz ewaluacyjnych. Więcej informacji o zmianach na poziomie beneficjentów działań PS oraz ich otoczenia mogłoby dostarczyć wpisanie monitoringu w szerszy system badań w obszarze ekonomii społecznej. Ocena efektów działań przedsiębiorstw społecznych w takiej perspektywie byłaby więc możliwa dzięki uzupełnieniu informacji dostarczanych przez monitoring o dane z innych źródeł.

5. Metodologia badania

Po przedstawieniu celów monitoringu i jego proponowanego zakresu warto opisać koncepcję zbierania danych dotyczących przedsiębiorstw społecznych. Właściwa realizacja tego procesu jest ważna z kilku powodów. Po pierwsze, należy zadbać o to, aby jak najwięcej przedsiębiorstw społecznych miało szansę wzięcia udziału w tym przedsięwzięciu. Po drugie, z punktu widzenia wykorzystania danych kluczowe znaczenie ma ich jakość (rozumiana zarówno jako kompletność, jak i zgodność z rzeczywistością). Po trzecie, etap ten generuje stosunkowo największe koszty. Dlatego ważne jest ich minimalizowanie przy jednoczesnej dbałości o spełnienie dwóch pierwszych kryteriów.

Planując proces zbierania danych należy wziąć pod uwagę, oprócz jego celów i charakteru zbieranych danych, także potrzeby informacyjne odbiorców wyników oraz kontekst realizowanego projektu. Wśród czynników determinujących charakter badania na szczególną uwagę zasługują: różnicowanie podmiotów objętych badaniem oraz ukierunkowanie badania na wykorzystanie wyników. O ile pierwszy z tych czynników może być zróżnicowany regionalnie, drugi ma charakter uniwersalny.

Grupy objęte badaniem w ramach monitoringu różnią się ze względu na wiele cech, jednak trzy z nich są kluczowe z punktu widzenia realizacji procesu zbierania danych. Są to:

- a. forma prawna,
- b. liczebność,
- c. kompletność danych na temat organizacji.

Przykładowe zróżnicowanie dla podmiotów z Małopolski przedstawiono na rysunku 4.

Ze względu na użyteczność i możliwość realizowania cyklicznego badania, niezbędne jest

zaprojektowanie narzędzia i sposobu zbierania danych, które będą na tyle „lekkie” i elastyczne, by mogły być powtarzane i modyfikowane zależnie od potrzeb informacyjnych odbiorców badania. Podejście takie pozwoli na zredukowanie kosztów funkcjonowania systemu monitoringu oraz zmniejszy poziom uciążliwości procesu zbierania danych dla podmiotów, które będą nim objęte (co jest istotne zwłaszcza w kontekście planowanej cykliczności badania). Jako konsekwencja takiego podejścia pojawiają się dwa wyraźne zalecenia: zbudowanie stosunkowo krótkiego narzędzia, zbierającego dane dotyczące najważniejszych kwestii oraz unikanie tendencji do badania wszystkich możliwych organizacji.

Ze względu na przedstawione powyżej czynniki determinujące proces zbierania danych, a także na specyfikę regionalną PS w Małopolsce zdecydowano o wykorzystaniu różnych form dotarcia do respondenta (strategia *mixed mode survey research*), wyodrębniając w ramach badanej grupy dwie podgrupy:

1. spółdzielnie, CIS-y i ZAZ-y – ze względu na niewielką liczebność poszczególnych kategorii zastosowano badanie populacyjne (wszystkich podmiotów), rozpoczynając od techniki najprostszej i najtańszej (ankieta internetowa: CAWI wspomaganą przez kontakt telefoniczny), a koń-

cząc na najbardziej kosztownej (wywiad osobisty z ankierem),

2. spółki prawa handlowego, fundacje i stowarzyszenia spełniające założenia badania¹⁶, z których została przebadana określona próba podmiotów¹⁷ (przy wykorzystaniu techniki CAWI wspomaganą przez kontakt telefoniczny).

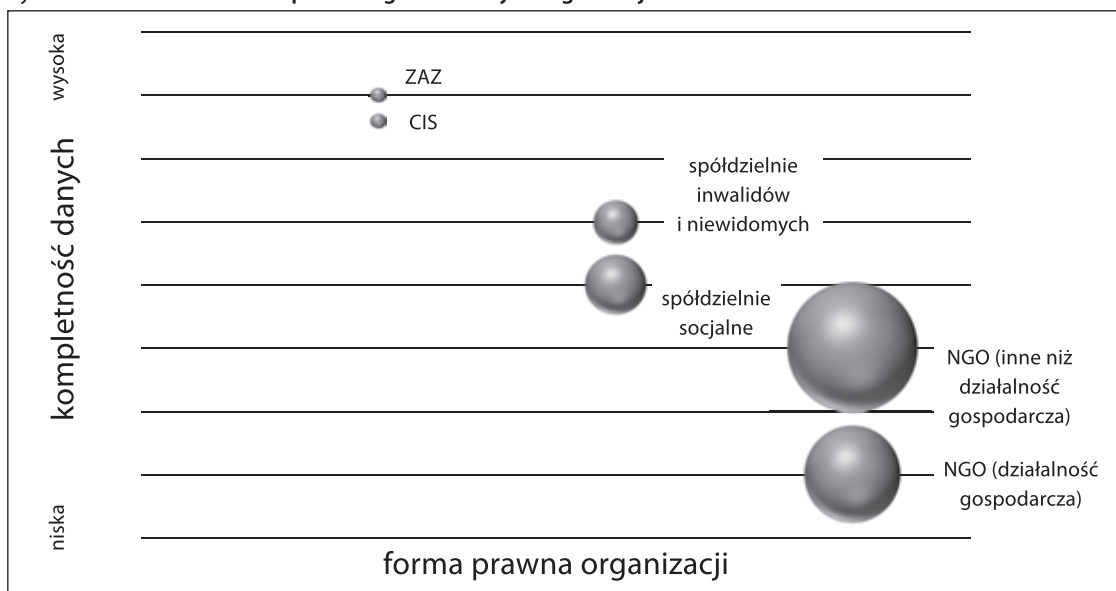
Zakończenie

Opisana w artykule koncepcja monitorowania przedsiębiorstw społecznych w wymiarze regionalnym została skonstruowana wokół odpowiedzi na pięć pytań: Kogo badamy? W jakim celu? Dla kogo? Co jest przedmiotem badania? W jaki sposób? Ze względu na brak konsensusu na temat definicji przedsiębiorstw społecznych w polskiej literaturze, katalog podmiotów objętych monitoringiem był wypadkową analizy organizacji zaliczanych do sektora gospodarki społecznej w Polsce pod kątem spełniania przez nie kryteriów EMES oraz oczekiwań zlecniodawcy badania (tj. Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Krakowie), a także uwzględnił specyfikę regionalną

¹⁶ Por. punkt *Kryteria definicyjne populacji badania*.

¹⁷ Dużym wyzwaniem w przypadku monitoringu, tak jak w przypadku każdego badania, jest odpowiedni dobór próby. Zagadnienie to wykracza jednak poza ramy niniejszego artykułu – zależy bowiem od specyfiki przedsiębiorstw społecznych w danym województwie.

Rysunek 4. Podsumowanie opisu kategorii badanych organizacji*

*Wielkość punktu na rysunku oznacza liczebność organizacji.

Źródło: [Frączek i inni, 2010, s. 70].

(np. brak pewnych kategorii podmiotów jak TUV). Utrzymanie kryteriów definiujących populację badania w kolejnych edycjach monitoringu pozwoli zwiększyć możliwość porównania wyników z kolejnych cykli badania. Jednak – biorąc pod uwagę kierunki prac nad ustawą o przedsiębiorczości społecznej – może być wskazane redefiniowanie w kolejnych cyklach monitoringu kryteriów wyodrębniania podmiotów objętych badaniem w taki sposób, aby uwzględniały aktualny stan wiedzy i prawa w Polsce w tym zakresie. Kumulowanie tej wiedzy jest istotne ze względu na horyzontalny cel prowadzonych działań, jakim jest wpisanie monitoringu w system regionalnego programowania polityki społecznej i polityki rynku pracy, tym samym pożytkując jego dualny potencjał: zarówno diagnostyczny, jak i ewaluacyjny. Poza celem horyzontalnym, przed małopolskim monitoringiem postawiono cztery cele właściwe: diagnostyczny, poznawczy, popularyzatorski oraz metodologiczny, zaznaczając przy tym, że monitoring powinien być badaniem użytecznym względem celów, a zatem jego funkcjonalność powinna być każdorazowo przedmiotem oceny ewaluacyjnej.

Ponadto należy przypomnieć, że grupa odbiorców monitoringu w Małopolsce została podzielona na trzy podstawowe kategorie: odbiorców kluczowych (ROPS w Krakowie, Małopolski Pakt na Rzecz Ekonomii Społecznej), podstawowych oraz uzupełniających. Uwzględniając potrzeby informacyjne tej grupy odbiorców monitoringiem objęto możliwie szeroką gamę zagadnień, jednocześnie umożliwiając opracowanie względnie prostej struktury narzędzia, tak aby zwiększyć prawdopodobieństwo

otrzymania wysokiej stopy zwrotu ankiet. Temu samemu celowi – maksymalizacji stopnia realizacji próby badawczej – służyło zaprojektowanie mieszane trybu zbierania danych (*Mixed-mode survey research*). Zagadnienia ujęte w badaniu koncentrowały się wokół trzech filarów: zasobów będących w dyspozycji PS, procesów wewnątrz organizacji i wynikających z kontaktów z otoczeniem, a także efektów prowadzonej działalności PS.

W artykule podkreślono, że możliwość realizacji celu strategicznego wiąże się z potrzebą wpisania badania w paletę innych działań badawczych ukierunkowanych na przedsiębiorstwa społeczne, aby uzyskać możliwie szeroki wachlarz uzupełniających się danych (niekoniecznie z terenu Małopolski) oraz uniknąć ich dublowania, co jest zarówno nieefektywnym wydatkowaniem środków publicznych, jak i uciążliwością dla respondentów. Z tego powodu oraz ze względu na trudności z dookreśleniem specyfiki sektora tak ważne jest kapitalizowanie wiedzy dotyczącej przedsiębiorczości społecznej oraz wymiana doświadczeń badawczych, dobrych praktyk metodologicznych, szczególnie w perspektywie ponadregionalnej. Opisane elementy stanowią kompleksową propozycję dla instytucji zainteresowanych wiedzą na temat przedsiębiorstw społecznych w ich regionie. Jej aplikacja na przykładzie Małopolski zostanie opisana w odrębnym artykule, gdzie zostaną przedstawione wyniki empirycznych badań (dotyczących zarówno społecznego, jak i ekonomicznego wymiaru funkcjonowania PS), wraz z wnioskami i rekomendacjami ukierunkowanymi na wsparcie podmiotów ekonomii społecznej w Małopolsce. ■

Literatura

- Aiken M. [2005], *Przedsiębiorstwo społeczne w ekonomii społecznej. Rozwiązania brytyjskie na tle tradycji europejskiej*, „Trzeci Sektor”, nr 2, Instytut Spaw Publicznych, Warszawa.
- Bohdziewicz-Lulewicz M. [2006], *Metody i techniki mierzenia społecznego wpływu przedsiębiorstw społecznych, czyli jak uchwycić wartość dodaną podmiotów ekonomii społecznej*, „Trzeci Sektor”, nr 7, Instytut Spaw Publicznych, Warszawa.
- Bohdziewicz-Lulewicz M. i inni [2008], *Bariery rozwoju przedsiębiorczości społecznej w Małopolsce. Podsumowanie wyników badań*, [w:] *Społeczny Biznes*, MARR, Kraków.
- Borzaga C., Defourny J. [2001], *The Emergence of Social Enterprise*, Routledge, London.
- Dąbrowska J. (red.) [2008], *Od trzeciego sektora do przedsiębiorczości społecznej – wyniki badań ekonomii społecznej w Polsce*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa.
- Davister C., Defourny J., Gegoire O. [2008], *Przedsiębiorstwa społeczne integracji zawodowej (WISE) w Unii Europejskiej: przegląd kategorii*, [w:] *Przedsiębiorstwo społeczne. Antologia kluczowych tekstów*, FISE, Warszawa.
- Frączek M. i inni [2010], *Monitoring przedsiębiorstw społecznych. Koncepcja*, ROPS w Krakowie, materiał niepublikowany.
- Górnjak J. [2007], *Ewaluacja w cyklu polityk publicznych*, [w:] S. Mazur (red.), *Ewaluacja Funduszy Strukturalnych – perspektywa regionalna*, MSAP UEK, Kraków.
- Hausner J., Laurisz N. [2008], *Czynniki krytyczne tworzenia przedsiębiorstw społecznych. Przedsiębiorstwo społeczne. Koncepcualizacja*, [w:] J. Hausner (red.), *Przedsiębiorstwa społeczne w Polsce. Teoria i praktyka*, MSAP UEK, Kraków.
- Herbst J. [2008], *Polski trzeci sektor w świetle teorii przedsiębiorstwa społecznego*, [w:] J. Dąbrowska (red.), *Od trzeciego sektora do przedsiębiorczości społecznej – wyniki badań ekonomii społecznej w Polsce*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa.
- Kerlin J. [2008], *Przedsiębiorstwa społeczne w Stanach Zjednoczonych i Europie. Czego mogą nas nauczyć różnice*, [w:] *Przedsiębiorstwo społeczne. Antologia kluczowych tekstów*, FISE, Warszawa.

Literatura cd.

Kierzkowski T. [2002], *Ocena (ewaluacja) programów i projektów o charakterze społeczno-gospodarczym w kontekście przystąpienia Polski do Unii Europejskiej*, Ministerstwo Finansów, Warszawa.

Leś E. [2005], *Nowa ekonomia społeczna. Wybrane koncepcje*, „Trzeci Sektor”, nr 2, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.

Leś E. [2008], *Gospodarka społeczna i przedsiębiorstwo społeczne. Wprowadzenie do problematyki*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.

Nałęcz S. (red.) [2008], *Gospodarka społeczna w Polsce. Wyniki badań 2005-2007*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa.

OECD [1998], *Social Enterprises in OECD Countries*, Paris.

Osiborska K. i inni [2009], *Przegląd badań podmiotów ekonomii społecznej na świecie. Raport z analizy danych zastanych*, ROPS, Kraków.

• Projekt ustawy o przedsiębiorczości społecznej, stan na 22.06.2010 r. (maszynopis).

• Projekt ustawy o przedsiębiorczości społecznej, stan na 30.09.2009 r. (maszynopis).

Worek B. i inni [2008], *Przedsiębiorstwa społeczne w Małopolsce. Diagnoza* (maszynopis).

• www.es.pozytek.gov.pl

• Zarządzenie Prezesa Rady Ministrów nr 141 z dnia 15 grudnia 2008 r. w sprawie powołania Zespołu do spraw rozwiązań systemowych w zakresie ekonomii społecznej.

Monitoring social firms in the Malopolska region – conceptualisation

Abstract: In the article the concept of monitoring social firms has been described in the regional dimension. The concept consists of five questions: Whom? Why? To whom? What? How? Considering the lack of consent on definition of social firms in Polish literature, the list of entities encompassed by monitoring procedures has been a resultant of the analysis of organisations ranked as the social economy sector in Poland in the aspect of EMES criteria as well as of the research orderer's expectations, i.e. The Regional Social Policy Centre in Krakow. Four principal goals of monitoring have been defined: diagnostic, epistemological, popularising and methodological ones. The monitoring recipients have been divided into three underlying categories: key recipients (The Regional Social Policy Centre in Krakow, The Malopolska Pact for Social Economy), principal recipients and the supplementary ones. Monitoring has encompassed three fundamental issues: resources at disposal of social firms, processes taking place within the social firms as well as the ones resulting from their interactions within certain environment and effects of social firms activities. Within the framework of the monitoring procedures the mixed-mode research system of gathering data have been planned. The system has consisted of on-line questionnaire form, telephone contact and the personal one. Described elements constitute complex proposal for institutions interested in obtaining the knowledge about social entrepreneurship within the region. Its application, based on the example of the Malopolska region, is going to be developed in the separate article.

Key words: social firms, monitoring, methodology, research.